

فصلنامه ادبیات و زبان‌های محلی ایران زمین

(نشریه علمی)

دوره جدید - سال ششم - شماره دوم - تابستان ۱۳۹۹ - شماره پیوسته ۲۸

تأثیر پدیده‌های جغرافیایی در نام‌گذاری روستاهای استان آذربایجان غربی

(ص ۲۳-۴۶)

علی بویر^۱

تاریخ پذیرش: ۹۸/۱۱/۷

تاریخ دریافت: ۹۸/۵/۳۱

نوع مقاله: پژوهشی

چکیده

جاینام‌ها مجموعه بزرگی از واژه‌ها هستند که در طول قرن‌ها برای نامیدن یک مکان پدیدآمده‌اند. در ایران نیز، بسیاری از روستاها و شهرها با تکیه بر نام پدیده‌های جغرافیایی مانند کوه‌ها، تپه‌ها، دشت‌ها، تنگه‌ها، دره‌ها، رودها، چشمه‌ها، سیل و ... نام‌گذاری شده‌اند. شهرهای دماوند، ارومیه، میان‌دوآب و روستاهای سیل‌آباد، قره‌تپه، داش‌بلاغ و ... نمونه‌های بارز این نوع نام‌گذاری‌ها در ایران‌اند. هدف این تحقیق، بررسی زمین‌جاینام‌ها و تأثیر پدیده‌های جغرافیایی در نام‌گذاری روستاهای استان آذربایجان غربی است. با دسته‌بندی منابع موثق محلی از نام‌ها و نیز با رجوع به منابع معتبری مثل بریتانیکا و ایرانیکا اسامی مورد نظر استخراج و مورد پژوهش قرار گرفته‌اند. نتیجه بررسی‌ها نشان می‌دهد که پدیده‌های جغرافیایی در منطقه آذربایجان غربی به طور چشمگیری در نام‌گذاری شهرها و روستاها مؤثر بوده است. در این بین، پدیده‌های جغرافیایی طبیعی مرتبط با پستی و بلندی؛ مثل کوه و دره، مقیاس‌های مسطح زمینی مانند دشت و موارد مرتبط با آب؛ مانند چشمه و رود، بیشتر از سایر موارد در نام‌گذاری روستاهای این منطقه اثرگذار بوده‌اند.

کلمات کلیدی: جاینام، پدیده جغرافیایی، زمین‌جاینام، نام‌گذاری، آذربایجان غربی

۱. مقدمه

با اطمینان نمی‌توان گفت که انسان از چه تاریخی به اهمیت نام‌گذاری پی برده است؛ ولی آن‌چه مسلم به نظر می‌رسد این است که این عمل به قدمت شکل‌گیری خود زبان است. انسان اولیه متوجه شد که ایجاد ارتباط با دیگران فقط از طریق اشاره کافی نیست، چون اشاره فقط می‌توانست چیزهایی را که به طور مستقیم در محیط مشترک آن‌ها حضور دارند مشخص کند. اگر خطر در جای دیگری در کمین بود و یا فرد دیگری را تهدید می‌کرد، او نمی‌توانست با کمک اشاره دیگران را مطلع سازد، وقتی انسان به اهمیت این مسئله پی برد که باید به همه چیزهای مهم و تکرارشونده اطرافش نامی اختصاص دهد، نه تنها توانست به چیزهایی که در حوزه دیدش قرار نداشتند، اشاره کند و با دیگران ارتباط لازم را برقرار کند، بلکه توانست به یک آرامش درونی نیز دست یابد (نک: علی‌نژاد، ۱۳۸۲: ۲۳). آراتو^۱ بر این باور است که با دانستن نام یک چیز، احساسی غیر قابل توجیه در انسان پیدا می‌شود که حالت مرموز آن شیء را به نوعی کشف می‌کند و از این طریق بر آن تسلط می‌یابد.

لاینز^۲ (۱۹۷۷) معتقد است معنایی که زبان منتقل می‌کند بر سه دسته است: معنای توصیفی^۳، معنای بیانی^۴ و معنای اجتماعی^۵. در این میان «نام‌گذاری» به عنوان یک پدیده زبانی، خود به نوعی منتقل‌کننده این معنای است، اگرچه ممکن است در هر نامی یکی از این معنای برجستگی بیشتری پیدا کند یا در هر دوره‌ای، یکی از معنای ترجیح داده شده و سایر معنای و جنبه‌های نام کم رنگ‌تر شود و سخن‌گویان یک زبان را به سمت انتخاب نام‌هایی که بیان‌کننده آن معناست سوق دهند (نک: همان).

در زبان، اسم‌های خاص می‌توانند نقش‌های ارجاعی^۶، شبه ارجاعی^۷ و خطابی^۸ داشته باشند، اما مفهوم ندارند یا به عبارتی فاقد نوعی از معنا هستند که بتواند آن‌ها را به عنوان یک طبقه از اسم‌های عام جدا کند. با این حال اسم‌های خاص می‌توانند دارای معنای نمادین، ریشه‌شناختی یا ترجمه‌ای باشند. به هر حال به نظر می‌رسد همین معنای نام است که در فرهنگ‌های مختلف، ارزش‌های

1. Arlotto

2. Lyons, John

3. descriptive meaning

4. expressive meaning

5. social meaning

6. referencial function

7. psido-referencial function

8. addressive function

متفاوتی را برای آن می‌آفریند. در واقع، نام به عنوان یک دال،^۱ معانی و ارزش‌های خود را تا حد زیادی از رابطه‌ای که با مدلول^۲ اولیه خود برقرار می‌سازد کسب می‌کند (نک: لاینز، ۱۹۷۷: ۲۲۳).

نام‌های جغرافیایی به عنوان مجموعه بزرگی از واژه‌ها، در طول قرن‌ها برای نامیدن یک مکان پدید آمده‌اند. این نام‌ها «جاینام» نامیده می‌شوند. هر نام جغرافیایی دارای سه نوع ویژگی مکان، پیشینه تاریخی و ساختار است. از این رو می‌توان گفت جاینام‌شناسی یا «توپونیمی»^۳ علمی است که در مرکز سه‌راهی جغرافیا، تاریخ و زبان‌شناسی قرار گرفته است. مطالعه در زمانی جاینام‌ها، موضوع علم زبان‌شناسی تاریخی است و ریشه‌شناسی، بخش مهمی از جاینام‌شناسی را تشکیل می‌دهد.

هر جاینام که نام یک مکان است، در حقیقت یک «واژه» است بنابراین مقوله‌ای زبانی است. زبان‌شناسان، جاینام‌شناسی را از محدوده علم آنوماستیک^۴ (علم تبیین نظام نام‌گذاری) جدا می‌کنند؛ چراکه این علم به بررسی نام‌های جغرافیایی از دیدگاه جغرافیا، تاریخ و زبان‌شناسی می‌پردازد در صورتی که آنوماستیک، نام‌ها را تنها از دیدگاه زبان‌شناسی بررسی می‌کند (نک: رفاهی، ۱۳۸۰: ۴۹).

«بی‌تردید می‌توان ادعا کرد که زبان‌شناسی، ستون اصلی جاینام‌شناسی است که البته با همراهی علوم جغرافیا و تاریخ کامل‌تر می‌شود» (شارف، ۱۳۸۰: ۱۱). جاینام‌ها را می‌توان در چند مقطع زمانی مختلف (مطالع در زمانی و هم‌زمانی) بررسی کرد. مطالعه در زمانی آن، موضوع علم زبان‌شناسی تاریخی است. نقطه آغاز چنین مبحثی این واقعیت است که زبان در طول زمان، پیوسته دچار دگرگونی می‌شود (نک: آراتو، ۱۳۸۴: ۳). این تغییرات زبانی به شیوه‌ای کاملاً تصادفی و اتفاقی رخ نمی‌دهند بلکه تابع الگوهایی هستند که می‌توان آن‌ها را با به کار گرفتن نشانه‌گذاری صوری بیان کرد. بدون شک، این الگوها در جاینام‌های مربوط به مکان‌های جغرافیایی، از نظم و نظام پایدارتری برخوردار هستند و دگرگونی در این حیطه از جاینام، تغییر بسیار کمتری یافته است.

نام‌های جغرافیایی، بخشی از اطلاعاتی هستند که ما هر روز با آن سر و کار داریم. این نام‌ها در طول قرن‌ها پدید آمده‌اند. علمی که به بررسی نام‌های جغرافیایی می‌پردازد و ویژگی‌های آن‌ها را از دیدگاه تاریخی، جغرافیایی و به‌ویژه زبان‌شناسی آشکار می‌سازد، جاینام‌شناسی یا توپونیمی نام دارد (نک: ترقی‌اوغاز، ۱۳۸۱: ۱۳۷). جاینام یا نام‌های جغرافیایی بخش مهمی از میراث فرهنگی به شمار می‌روند که به تاریخ زنده شهرت یافته‌اند (نک: خیراندیش، ۱۳۸۲: ۳). این موضوع، هم می‌تواند نشان‌دهنده اهمیت نام‌های جغرافیایی در میراث‌داری تاریخ محلی، منطقه‌ای، ملی، فراملی و بین‌المللی باشد و هم فرا

1. signifier

2. signified

3. toponymy

4. onomastics

روی آینده مکان‌های جغرافیایی در نقش جغرافیایی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی‌شان باشد(نک: باستانی راد و مردوخی، ۱۳۹۲: ۲۱).

۱-۱. چارچوب نظری

جاینام‌شناسی، شاخه‌ای از نام‌شناسی است و نام‌شناسی شاخه‌ای از واژه‌شناسی^۱ در علم زبان‌شناسی است. نام‌شناسی، اصطلاحی کلی است که شاخه‌های دیگری چون آتروپونوماستیک^۲؛ یعنی بررسی نام افراد را نیز در بر دارد، اما ما شاخه‌ای را که به بررسی نام مکان‌ها می‌پردازد جاینام‌شناسی می‌خوانیم.

«توپونیم، واژه‌ای با ریشه یونانی است که از دو بخش «توپو»^۳ به معنی «مکان، جای» و «اونوما»^۴ به معنی «نام» تشکیل شده است. به وسیله متقدمان این علم در ایران، واژه معادل جاینام برای آن برگزیده شده است. توپونیمی (وجه تسمیه علمی نام‌های جغرافیایی)؛ یعنی تجزیه و تحلیل نام مکان‌ها از جنبه‌های گوناگون زبان‌شناختی و اثبات معانی آن‌ها با ذکر دلایل و مدارک است» (شارق، ۱۳۸۵: ۲).

در تعریف جاینام‌ها باید در دو سطح به پرسش‌هایی مانند کجا؟ چه کسی؟ و چه زمانی؟ پاسخ داد تا حدی که واقعیت‌های تاریخی پشت جاینام‌ها روشن شوند. سطح دوم، پرسش نهایی است که حول محور چرا؟ قرار دارد. این پرسش بر مهم‌ترین ویژگی جاینام‌ها تأکید می‌کند و پاسخ دادن به آن، به تفحص در جاینام از وجوه گوناگون نیاز دارد و تا اندازه‌ای سخت است؛ زیرا انگیزه نام‌گذاری در مکان‌ها، به ندرت ثبت می‌شود. همچنین در بررسی جاینام‌ها باید به چند شاخص توجه کرد: نوع موقعیتی که نام به آن اطلاق شده، محل قرارگیری منبع اطلاعات و ویژگی خاص یا دلیل نام‌گذاری (نک: تت و بلیر، ۲۰۱۱)^۵. هر کدام از این شاخص‌ها می‌تواند در شناخت جاینام مؤثر واقع شود؛ از این رو لازم است همه شاخص‌ها به صورت توأمان و از منظر پیشینه و واژه‌شناسی تاریخی، شناخت جغرافیایی در زمینه‌های جغرافیای طبیعی و انسانی و در جزئیات جغرافیای سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و ... مورد مطالعه قرار گیرند.

اطلاق نام به مکان‌های جغرافیایی با تأثیر از عوامل مختلفی صورت می‌گیرد و ممکن است ریشه در نام موضوعات و مفاهیم گوناگون داشته باشد. جاینام می‌تواند بر چگونگی پدیدارشدن نام آبادی‌ها،

^۱.lexicology

^۲.anthroponomastics

^۳.topo

^۴.onoma

^۵. Tent, Jan and David Blair

شهرها، کشورها و ... در دل اعصار گذشته و عصر حاضر دلالت داشته باشد. جاینام‌ها با هویت ملی، تاریخی، جغرافیایی، فرهنگی، و اجتماعی یک سرزمین در ارتباط بوده و تا حدودی جزئیات مختلفی از فرهنگ و تاریخ یک منطقه را با خود منتقل می‌کنند. بنابراین، تحولات تاریخی، اجتماعی و فرهنگی یک سرزمین می‌تواند در نام‌گذاری مکان‌ها تأثیرگذار باشد. شناخت نام‌ها می‌تواند در بررسی‌های اجتماعی_فرهنگی و جغرافیایی یک سرزمین به ما کمک نماید؛ چون علاوه بر شاخص شناخت بودن، از واقعیات تاریخی، اجتماعی، جغرافیایی و فرهنگی نیز سخن به میان می‌آورد. دلیل اهمیت نام و نام‌گذاری را در تعویض سریع بسیاری از نام‌ها بعد از یک تغییر سیاسی یا اجتماعی در یک کشور می‌توان دید.

جاینام‌شناسی (توپونیمی) یکی از بخش‌های علم نام‌شناسی دانسته شده، و از آنجایی که نام‌شناسی یکی از شاخه‌های زبان‌شناسی محسوب می‌شود، پس توپونیمی هم از مباحث زبان‌شناسی است. بسیاری از زبان‌شناسان به دلیل اینکه نام‌شناسی صرفاً به جنبه زبان‌شناختی نام‌ها توجه دارد و از طرف دیگر با توجه به دایره وسیعی که مطالعات توپونیمی دارد، آن را از حیطه نام‌شناسی خارج می‌نمایند و آن را علم مستقلی می‌دانند. توپونیمی فقط به بررسی نام‌های جغرافیایی از دیدگاه زبان‌شناختی بسنده نمی‌کند. ستون اصلی تحقیقات جاینام‌شناسی را در زبان‌شناسی خواهیم یافت و بدون آن، مطالعات جاینام‌شناسی راه به جایی نخواهند برد. در اهمیت این علم می‌توان به این نکته اشاره کرد که در بسیاری از دانشگاه‌های معتبر دنیا «مبانی جاینام‌شناسی» در رشته زبان‌شناسی همگانی تدریس می‌شود.

وظایف عمده توپونیمی تطبیقی که آن را توپونیمی علمی هم می‌توان نامید، عبارتند از:

- تطبیق نام‌های جغرافیایی با قانون‌مندی‌های زبان؛
- ضبط صحیح نام‌های جغرافیایی و اصلاح موارد نادرست؛
- بررسی ترجمه نام‌های جغرافیایی از زبانی به زبان دیگر؛
- ایجاد بانک‌های اطلاعاتی نام‌های جغرافیایی؛
- بررسی ارتباط میان فعالیت‌های صنعتی، اقتصادی، کشاورزی با نام‌های جغرافیایی؛
- ریشه‌شناسی نام‌های جغرافیایی جدید.

جاینام‌شناسی از دیدگاه زبان‌شناسی دو شاخه اصلی دارد:

۱- کلان جاینام (ماکروتوپونیم)^۱: نام‌های جغرافیایی بزرگ منظر یا حجیم؛

^۱.macro-toponym

۲- خرد جاینام (میکروتوپونیم)^۱: نام‌های جغرافیایی کوچک‌تر که در درون مورد‌های بزرگ‌منظر قرار گرفته‌اند (نک: رفاهی، ۱۳۸۰: ۸).

همچنین، جاینام‌ها از نظر نوع به سه بخش تقسیم شده است:

۱- کده‌نام‌ها یا اویکونیم‌ها^۲: نام‌های مناطق مسکونی؛

۲- آب‌نام‌ها یا هیدرونیم‌ها^۳: نام‌های موارد آبی و مربوط به آب؛

۳- شیب نام‌ها یا اورونیم‌ها^۴: نام‌های مربوط به پستی بلندی‌ها (نک: همان).

تفاوت ماکروتوپونیم با میکروتوپونیم در این است که اولی شامل کورونیم‌ها (اسامی تعیین‌شده برای نواحی مناطق جغرافیایی نهادینه‌شده)، اورونیم‌ها، هیدرونیم‌ها و اسامی محل‌های سکونت بشری (شهرها و جوامع بشری) است، در حالی‌که دومی، به محل‌های سکونت کوچک‌تر (بخش‌ها، قصبه‌ها و حتی حصارها) و اودونیم‌ها (اسامی میدان‌ها، خیابان‌ها و جاده‌های اصلی) اشاره دارد. ماکروتوپونیم به جاینام‌هایی که در روی نقشه‌ها ثبت شده‌اند اشاره دارد. همچنین جاینام‌های مربوط به میکروتوپونیم‌ها کلاً قابل شناسایی در روی نقشه نبوده و فقط ممکن است در اذهان ساکنان محلی آن جاینام وجود داشته باشند.

جاینام‌ها بر اساس عناصر تشکیل‌دهنده آن‌ها به صورت ذیل طبقه‌بندی می‌شوند:

- زمین جاینام‌ها (ژئوتوپونیم‌ها)^۵: این جاینام‌ها ممکن است بر اساس:
  - الف) اندازه و مقیاس‌های مسطح زمینی (تنگه‌ها، دشت‌ها، و ...)
  - ب) وجود مواد معدنی و نوع و رنگ آن‌ها (سنگ‌های خاص، کوه‌ها، تپه‌ها، دژه‌ها و ...)
  - ویژگی‌های مربوط به آب و خشکی (رودها، چشمه‌ها، برکه‌ها، دریاچه‌ها و ...)
  - ج) در اثر شرایط خاص آب و هوایی (باد، سیل، طوفان و ...) ایجاد شوند.
- گیاه جاینام‌ها (فیتوتوپونیم‌ها)^۶: نام‌گذاری در این نوع از جاینام‌ها معمولاً بر اساس گستردگی پوشش گیاهی خاص آن منطقه یا سرزمین است.

1. micro-toponym

2. oykonoms

3. hydronyms

4. oronyms

5. geotoponyms

6. phytotoponyms

- زیست جاینام‌ها (زوتوتوپونیم‌ها)^۱:
این جاینام‌ها ارتباط تنگاتنگی با نام جانوران بومی و محلی منطقه دارند. این گونه از نام‌گذاری در ایران بسیار رایج است و خود گاهی نشان‌دهنده تنوع و موقعیت زیست محیطی منطقه است.
- آکروتوپونیم‌ها و اکوتوپونیم‌ها^۲:
جاینام‌های مربوط به این تقسیم‌بندی بر اساس فعالیت‌های بشری در مناطق خاص خود هستند.
- مردم جاینام‌ها (آنتروتوپونیم‌ها)^۳:
این جاینام‌ها معمولاً برگرفته از نام‌های انسانی بنیان‌گذار آن منطقه و یا مالکان و اربابان زمین بوده و از نام آن افراد نشئت گرفته‌اند. در این میان، ممکن است پسوند و پیشوندهایی هم به طور خودآگاه یا ناخودآگاه به این اسامی اضافه شوند.
- دین جاینام‌ها (آگیوتوپونیم‌ها)^۴:
جاینام‌ها در این رده‌بندی بر اساس محل‌های عبادت و اماکن مقدس مانند مساجد، کلیساها و معابد ایجاد شده‌اند. در قرون وسطی معمولاً نام روستاها برگرفته از نام کلیساهایی بود که در آن وجود داشت (Elvira A, 2009). این روند در ارومیه و بعضی شهرهای دیگر استان آذربایجان غربی وجود داشته و روستای امامزاده، نامش را از همان امامزاده مدفون در روستا گرفته است.

قاعدتاً مسئله اقلیم و محیط طبیعی، بیشترین تأثیر را بر نام‌گذاری مکان‌ها دارد و موارد متعددی برای آن‌ها می‌توان در نظر گرفت. پژوهشگران جغرافیای طبیعی، نقش عوامل طبیعی را در نام‌گذاری‌ها از چند جهت بررسی کرده و در آن میان، نقش عوامل انسانی در طبیعت را مهم دانسته‌اند (Blair, 2009: 1-2). در ایران نیز، بسیاری از روستاها و شهرها با تکیه بر نام پدیده‌های جغرافیایی مانند؛ کوه‌ها، تپه‌ها، دشت‌ها، تنگه‌ها، دره‌ها، رودها، چشمه‌ها، سیل و... نام‌گذاری شده‌اند. شهرهای دماوند، ارومیه، میاندوآب و روستاهای سیل‌آباد، قره‌تپه، داش‌بلاغ و... نمونه‌های بارز این نوع نام‌گذاری در ایران‌اند. بنابراین با توجه به طبقه‌بندی‌های فوق، پژوهش حاضر در حیطه طبقه اول «ژئوتوپونیم» قرار خواهد گرفت که بر اساس اندازه و مقیاس‌های مسطح زمینی (تنگه‌ها، دشت‌ها و...)، وجود مواد معدنی و نوع

---

1. zoototonyms
2. agrotonyms And Ecotonyms
3. anthroponyms
4. agiotonyms/ theotonyms

و رنگ آن‌ها (سنگ‌های خاص، کوه‌ها، تپه‌ها، درّه‌ها و ...) و ویژگی‌های مربوط به آب و خشکی (رودها، چشمه‌ها، برکه‌ها، دریاچه‌ها و ...) جاینام‌ها را تعیین و مشخص می‌نماید.

جدول ۱- تنوع نام‌گذاری بر اساس نوع جاینام

نوع جاینام	نوع نام‌گذاری	مثال
زمین‌جاینام‌ها (زوتوتوپیم‌ها)	۱) بر اساس اندازه و مقیاس‌های مسطح زمینی؛ ۲) بر اساس وجود مواد معدنی و نوع و رنگ آن‌ها؛ ۳) بر اساس شرایط خاص آب و هوایی	آغداش، دلیداش، قره بلاغ، سیل آباد، پتل کندی، قره قشلاق
گیاه‌جاینام‌ها (فیتوتوپیم‌ها)	بر اساس گستردگی پوشش گیاهی	ساری قمیش، چوغانلو، گل تپه، چلیک (چم لیک)
زیست‌جاینام‌ها (زوتوتوپیم‌ها)	بر اساس نام جانوران بومی و محلی منطقه	بیفوش آباد، دوشان تپه، آت دره سی، قورد درسی اوشاخلار اولن، فرمز آرخی، حسن کندی
آکروتوپیم‌ها و آکوتوپیم‌ها	بر اساس فعالیت‌های بشری در مناطق خاص	باقر آباد، جعفر آباد، سلیم خان یوردی، حاج کندی، حاج اسمعیل آباد
مردم‌جاینام‌ها (آنتروتوپیم‌ها)	برگرفته از نام‌های انسانی بنیان‌گذار آن منطقه و یا مالکان و اربابان زمین	امامزاده، قره کلیسا، کلیسا کندی، امام کندی
دین‌جاینام‌ها (آکیوتوپیم‌ها)	بر اساس محل‌های عبادت و اماکن مقدّس؛ مانند مساجد، کلیساها، معابد	

۱-۲. پیشینه تحقیق

در مورد بررسی جاینام‌ها، مطالعات گسترده‌ای وجود ندارد. بیشتر این پژوهش‌ها با بررسی شایسته انواع منابع دست اول تاریخی و بهره‌گیری از زبان‌شناسی تاریخی - تطبیقی انجام شده‌است. برخی از نویسندگان خارجی نیز پژوهش‌های میدانی داشته‌اند. از آن جمله می‌توان چکسون، مارکوات، بارتولد، مینورسکی، لسترنج، پیگولوسکایا، ویلیام ایلرس و پاول لوری را نام برد (نک: احدیان، بختیاری، ۱۳۸۸). ترقی‌اوغاز در نقد کتاب «مبانی توپونیمی و نگاهی به توپونومی‌های ایران» که از طرف سازمان نقشه‌برداری ایران منتشر شده، بر این باور است که جاینام‌ها از لحاظ تاریخی، جغرافیایی، زبان‌شناختی و ... ارزش فراوانی دارند و می‌توانند در آشکار ساختن بسیاری از حقایق تاریخی، که با گذشت زمان، جز نام اثری از آن‌ها به جای نمانده است، پژوهشگران را یاری رسانند (نک: ترقی‌اوغاز، ۱۳۸۱). علمی که به بررسی جاینام‌ها می‌پردازد و ویژگی نام‌های جغرافیایی را از دیدگاه تاریخی، جغرافیایی و زبان‌شناختی آشکار می‌سازد، توپونیمی نام دارد. این علم سال‌هاست که در اروپا، آمریکا، کانادا و برخی کشورهای دیگر در قالب واحدهای درسی در رشته زبان‌شناسی ارائه می‌شود و تاکنون بالغ بر هزاران کتاب و مقاله در این زمینه منتشر شده است. از سوی دیگر پایان‌نامه‌های تحصیلی بسیاری از دانشجویان دوره‌های دکترا و کارشناسی ارشد در این کشورها در محوریت این موضوع نوشته می‌شود. ایجاد نهادهایی از قبیل «نام‌های جغرافیایی آمریکا» و «انجمن نام‌های

انگلیسی» در این کشورها و برگزاری کنفرانس‌هایی بین‌المللی از طرف سازمان ملل متحد، بیانگر اهمیت این موضوع است.

گونه‌شناسی‌های متعددی در بررسی جاینام‌ها توسط منکن^۱، استوارت^۲، ۱۹۵۴، بیکر و کارمونی^۳، ۱۹۷۵، گلاسر^۴، ۱۹۹۲، اسمیت^۵، ۱۹۹۳، گاسک^۶، ۲۰۰۵، مرکانت^۷، ۱۹۹۸، رنیک^۸، ۲۰۰۵، گملتافت^۹ و تنت و ولیر^{۱۰} با توجه به موقعیت مکانی ارائه شده است، که هر کدام گونه‌های خاصی از جاینام‌ها را در ارتباط با اسامی محیطی، گیاهی و جانوری مورد تجزیه و تحلیل قرار داده‌اند. در این میان مطالعات بیکر و کارمونی در بررسی جاینام‌های ایندیانا توجه خود را به سیزده گونه از جاینام‌ها از جمله جاینام‌های مربوط به مکان‌ها و موقعیت‌ها معطوف نموده است. همچنین گاسک (۲۰۰۵) چهارچوبی چندمرحله‌ای برای تقسیم‌بندی جاینام‌ها طراحی نمود. در مرحله اول این مطالعه، میزان مشخص بودن منشأ نام‌ها؛ در مرحله دوم طبقه‌بندی نام‌ها؛ در مرحله سوم تفکیک منشأ نام‌ها و بالاخره در مرحله چهارم، زبان جاینام‌ها مورد تحلیل قرار گرفته است.

تاکنون اثری منسجم و مورد تأیید محافل علمی که بتواند به عنوان مقدمه‌ای برای ورود به این علم در ایران باشد، منتشر نشده است و در صورت وجود هم، اکثراً پراکنده و فاقد چهارچوب پژوهشی یا علمی است. معمولاً بیشتر آثاری که درباره نام‌های جغرافیایی منتشر شده‌اند به مسائل ریشه‌شناسی، آن هم از نوع عامیانه پرداخته‌اند و ریشه‌تراشی‌هایی به نام‌ها داده‌اند که نه تنها کمکی به گسترش این علم در ایران نکرده‌اند، بلکه در بسیاری از موارد باعث ایجاد نابسامانی در پژوهش‌های نام‌شناسی علمی شده‌اند (نک: ترقی اوغاز، ۱۳۸۱). در واقع می‌توان ادعا کرد که تاکنون در ایران، جاینام‌شناسی جدی گرفته نشده است و آنچه درباره ریشه نام شهرها و کوه‌ها گفته می‌شود، در بسیاری از موارد نه براساس مطالعه زبان‌شناسی، بلکه بر مبنای باورهای عام یا حدس و گمان‌های فردی بوده است. جرج استوارت^۱، از پیشگامان جاینام‌شناسی و بنیان‌گذار انجمن نام‌ها در آمریکا، کتاب خود به نام «نام سرزمین‌ها: روایتی تاریخی از نام‌گذاری مکان‌ها در ایالات متحده» را در سال ۱۹۴۵ منتشر کرد.

1. Mencken

2. Baker, Ronald and Marvin Carmony

3. Gläser, Rosemarie

4. Smith, Grant

5. Gasque, Thomas J

6. Marchant, Leslie R

7. Rennick, Robert

8. Gammeltoft, Peder

9. Tent, Jan and David Blair

10. Stewart, George

۳-۱. پرسش‌های تحقیق

- ۱- پدیده‌های جغرافیایی در نام‌گذاری روستاهای استان آذربایجان غربی تا چه حد تأثیرگذار بوده‌اند؟
- ۲- با در نظر گرفتن پدیده‌های جغرافیایی، چه رابطه‌ای در این نام‌گذاری‌ها دیده می‌شود؟
- ۳- با توجه به عوامل جغرافیایی طبیعی، این نام‌گذاری‌ها به کدام سمت تمایل بیشتری دارند؟

۴-۱. روش‌شناسی تحقیق

با توجه به ماهیت موضوع، روش تحقیق در پژوهش حاضر، مبتنی بر روش کتابخانه‌ای و میدانی است. در روش کتابخانه‌ای از منابع نوشتاری موجود در مطالعات قبلی در قالب دانشنامه‌ها، مقالات، کتاب‌های تاریخی و جغرافیایی و سفرنامه‌ها استفاده شده است. البته ارزیابی چنین شواهدی دشواری‌های روش‌شناختی خود را دارد که باید با دقت تمام مورد بررسی قرار گیرد. از طرفی با تکیه بر روش میدانی، پژوهشگر با مراجعه به محل جغرافیایی مورد نظر و با استناد به اطلاعات و دانش گویشوران بومی، صورت محلی جاینام‌ها را گردآوری و آوانویسی کرده و ریشه‌شناسی‌های موجود و مرتبط با هر جاینام را ثبت می‌کند. سپس با مقایسه تطبیقی اسناد و مدارک موجود در منابع موثق، نام‌گذاری‌های به‌دست آمده مبتنی بر جاینام‌ها را دسته‌بندی کرده و در زیرگروه‌های مربوط به هر پدیده خاص جغرافیایی طبقه‌بندی می‌کند. در تحقیق حاضر به آوانویسی بومی جاینام‌ها اهمیت خاصی داده شده تا در ثبت صورت رسمی و اداری برخی از جاینام‌ها اشتباهی رخ ندهد، چون در بعضی موارد، انحرافی در یک واج یا واج‌گونه می‌تواند ما را از دستیابی صحیح و درست جاینام به بیراهه بکشاند. بنابراین مهم‌ترین هدف در روش میدانی که به موازات روش کتابخانه‌ای انجام می‌شود، حساسیت در استخراج و ثبت آوانویسی حقیقی و درست جاینام است (نک: احدیان و بختیاری، ۱۳۸۸).

جامعه آماری مورد استفاده در این پژوهش، اسامی روستاهای استان آذربایجان غربی با نام‌گذاری ترکی است که بالغ بر ۲۹۸۰ روستاست. از این تعداد، حدود ۴۵۰ نام در حوزه پدیده‌های طبیعی و جغرافیایی است که ۱۵ درصد از کل نام‌گذاری‌های ترکی را شامل می‌شود.

۲. بحث

۲-۱. داده‌های تحقیق

آنچه که در تحقیق حاضر بدان پرداخته شده «بررسی پدیده‌های جغرافیایی در نام‌گذاری روستاهای استان آذربایجان غربی» است. همان طور که در مقدمه بیان شد، اکثر مطالعات جاینام‌شناسی در

ایران، کلی بوده و فقط چندین مقاله خاص منطقه‌ای در بین آثار نوشته‌شده دیده می‌شود. البته تا امروز مطالعه‌ای با عنوان خاص تحقیق اخیر در استان آذربایجان غربی انجام نشده است. پس نگارنده به ناچار به سراغ منابع مرجع همچون دایرةالمعارف‌ها و پایگاه‌های اینترنتی همچون ویکی‌پدیا رفته تا حداقل کلیاتی از نام روستاها و تاریخچه آن‌ها به دست آورد. برای نام روستاها فهرستی کامل در سایت‌های مختلف یافته شد. اما تاریخچه و ریشه نامگذاری‌ها در جایی به طور مبسوط و دقیق دیده نشد. بنابراین نویسنده خود را ملزم به سفر به روستاهای منطقه خود (شهرستان میاندوآب) دانست تا با استفاده از دانش بومیان سالخورده هر روستا و اطلاعات افراد باسواد منطقه بتواند توصیف درست و قابل اعتمادی در نام‌گذاری‌های روستاهایی که پدیده‌های جغرافیایی در آن‌ها اثر گذاشته‌اند داشته باشد. ابتدا فهرستی از نام روستاهایی که منابع پیشین، شمّ زبانی و اطلاعات نویسنده اجازه می‌داد از سایت‌ها و منابع معتبر اطلاعاتی و آماری مرتبط استخراج شد؛ سپس به بررسی تک‌تک نام‌ها و ارتباط آن‌ها با عوامل و پدیده‌های جغرافیایی پرداخته شد. به عنوان نمونه جهت نشان‌دادن روند کار و تحلیل اطلاعات بر اساس اسامی استخراج شده، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- **اوج تپه (اوش تپه):** نام این روستا از تکواژ «اوش» به معنی سه و «تپه» درست شده و علت این نام‌گذاری وجود سه تپه در کنار روستا است.
- **ایلان تپه:** نام این روستا از تکواژهای «ایلان» به معنی مار و «تپه» درست شده و علت این نام‌گذاری، شکل مارمانند تپه‌ای است که در حاشیه این روستا قرار دارد.
- **تکان تپه:** روستایی که نامش از دو تکواژ «تیکان» به معنی خار و «تپه» ساخته شده است. روستا در کنار تپه‌ای واقع است که در تابستان پوششی پر از خار دارد و این پوشش خار در داخل خود روستا هم دیده می‌شود.
- **داش تپه:** نام این روستا هم از تکواژهای «داش» به معنی سنگ و تپه درست شده است. «داش» در زبان ترکی به معنی «سنگ» است و علت این نام‌گذاری، وجود یک تپه سنگی در مجاورت روستاست که مردم سال‌ها از سنگ‌های آن برای خانه‌سازی‌ها استفاده می‌کردند. در ضمن این روستا و تپه مجاور آن از آثار تاریخی بسیار قدیمی ایران است که در اکثر منابع از آن با نام «تاش تپه» یاد شده است.
- **سویل تپه (سئل تپه):** روستایی که نامش از دو تکواژ «سویل» (سئل) به معنی سیل و «تپه» درست شده است. روستا در منطقه‌ای سیل‌خیز قرار دارد و چون در روی این تپه قرار گرفته است، از سیل در امان می‌ماند.

- شوش‌تپه: نام این روستا از تکواژهای «شوش» به معنی «نوک تیز و رو به بالا» و «تپه» درست شده و علت این نام‌گذاری وجود تپه‌ای نوک تیز است که روستا در کنار آن قرار گرفته است.
- قره‌تپه: روستایی که نامش از دو تکواژ «قره» به معنی سیاه و «تپه» درست شده است. روستا در محلی واقع است که تپه‌ای با سنگ‌های تیره رنگ در آنجا واقع شده است.
- گوگ‌تپه (گوی تپه): روستایی که نامش از دو تکواژ «گوی» به معنی سبز و «تپه» درست شده است. روستا در محلی واقع است که تپه‌ای سرسبز مخصوصاً در فصل بهار در کنار آن قرار دارد.
- گول‌تپه: روستایی که نامش از دو تکواژ «گول» به معنی گل و «تپه» درست شده است. روستا در محلی واقع است که تپه‌ای پر از گل‌های ریز و درشت و رنگارنگ بهاری در خود دارد.
- للکلو: این نام از دو تکواژ «للیح» و «لو (لی)» تشکیل شده است که اولی به معنی «پر پرنده» و دومی به معنی «محل وجود» است. علت نام‌گذاری به این نام، وجود سیل در منطقه بوده و این مکان به خاطر ارتفاعش مأمّن تجمع و تخم‌گذاری پرندگان بوده و چون اکثر پرندگان بال و پر سفید داشتند از فاصله‌های دورتر، سفیدی باعث جلب توجه کردن آن منطقه و پرها ریخته شده در آنجا می‌شد و همین عامل، موجب این نام‌گذاری شده است.
- یاغلان‌تپه: نام این روستا از تکواژهای «یاغ» به معنی روغن و «لان» به معنی شدن و «تپه» درست شده و علت این نام‌گذاری، خاک روغن‌مانندی است که تپه حاشیه این روستا در خود دارد.

همان طور که می‌بینیم بسیاری از نام‌ها ممکن است در بخشی از نام مشترک باشند. نمونه‌های بالا نشان از مشترک بودن تکواژ «تپه» در اکثر نام‌ها بود. نمونه‌های دیگر ممکن است به همین صورت مشترکات تکواژی داشته باشند؛ برای مثال، در نام‌های «داسبلاخ، آغبلاخ، قوشابلاخ، قره‌بلاخ، قزل بلاخ، قوروبلاخ، باش‌بلاخ»، تکواژ «بلاخ» به معنی «چشمه» به طور مشترک در بخش دوم کلمات وجود دارد و بخش اول این نام‌ها هویت نام را برای روستای مورد نظر مشخص می‌کند. بدون شک با مطالعه‌ای مختصر می‌توان حدس زد که حتماً این نام‌ها ارتباطی با یک یا چند چشمه در محل جغرافیایی مورد نظر دارند. در کلمات فوق، به ترتیب «داس» به معنی سنگ، «آغ» به معنی سفید، «قوشا» به معنی یک جفت کنار هم، «قره» به معنی سیاه، «قزل» به معنی طلا، «قورو» به معنی خشکیده و «باش» به معنی سر، به روستاهایی اشاره دارند که در داخل یا مجاورت چشمه‌هایی با بستر سنگی، بستر سنگ یا خاک سفیدرنگ، دو چشمه کنار هم، بستر سنگی از خاک تیره‌رنگ، بستر سنگ یا خاک طلایی رنگ و بستر خشکیده و بدون آب قرار دارند.

بنابراین با توجه به تفاسیر و برداشت‌هایی که از جاینام در محافل علمی و رشته‌های گوناگون می‌شود، در قالب تحقیق حاضر می‌توان طبقه‌بندی مکان‌های جغرافیایی را با توجه به پدیده‌های طبیعی موجود انجام داد و در مرحله دوم، هر کدام از نام‌های مربوط به طبقه خاص خود را در زیرمقوله همان جاینام قرار داد تا اطلاعات یک‌دست و منسجمی به دست آید. به طور کلی می‌توان داده‌های تحقیق حاضر را که در حیطه ژئوتوپونیمی قرار دارد از منظر مکان‌های طبیعی جغرافیایی به صورت زیر طبقه‌بندی کرد:

- ۱- اندازه و مقیاس‌های مسطح زمینی (تنگه‌ها، دشت‌ها، بیابان‌ها، کوه‌ها، خاک و ...)
- ۲- پستی - بلندی‌ها و مواد تشکیل‌دهنده و نوع و رنگ آن‌ها (کوه‌ها، تپه‌ها، دره‌ها، سنگ‌های خاص و ...)
- ۳- ویژگی‌های مربوط به وجود یا عدم وجود آب (رودها، چشمه‌ها، برکه‌ها، دریاچه‌ها، دریاها و ...)

بررسی داده‌ها و تجزیه و تحلیل جاینام‌ها در روستاهای استان آذربایجان غربی نشان می‌دهد که در بسیاری از مناطق روستایی، جاینام‌های مربوط به پدیده‌های طبیعی بسیار زیادتر از حد انتظار بوده و در این میان جاینام‌های مربوط به موارد ۲ و ۳ در طبقه‌بندی ژئوتوپونیمی، بیشتر از مورد ۱ به چشم می‌خورد. پس نویسنده سعی دارد که رابطه معناداری میان جاینام‌ها و محل ارجاع آن‌ها در طبقه‌بندی فوق ارائه دهد و با استخراج و بررسی نام تک‌تک روستاهای مرتبط با این نوع نام‌گذاری، اطلاعات مفید و مناسبی را در اختیار خوانندگان قرار دهد.

جدول ۲- روستاهای میاندوآب

ردیف	مقیاس‌های مسطح زمینی	پستی- بلندی‌ها	آب
۱	آغ‌کند(سفید روستا) /aykənd/	آغ‌داش (سفید سنگ) /aydaʃ/	آغ‌بلاغ(سفید چشمه) /aybɪlay/
۲	للکلو(پرازی) /lələkhu:/	اوج‌تپه(سه تپه) /uʃtəpə/	باش‌بلاغ(سرچشمه) /baʃbɪlay/
۳	فسندوز(فزون نمک) /fɪsɪnduz/	اورتادرس(میان دره) /ortadərəsɪ/	بیوک‌بلاغ(بزرگ چشمه) /böyükbɪlay/
۴	قاریاغدی(یرف بارید) /gəryaydi/	تپه‌رش(سیاه تپه) /təpərəʃ/	تلخاب(تلخ آب) /təxab/
۵		قره‌تپه(سیاه تپه) /qəratəpə/	قرمزبلاغ(قرمز چشمه) /qirmizbɪlay/
۶		سویل تپه(سیل تپه) /sövlətəpə/	یل‌بلاغ(بادچشمه) /yɪlibɪlay/
۷		زاغا(زاغه) /zaya/	گول(آبگیر) /göl/
۸		دلج‌داش(سوراخ سنگ) /dəlihdəʃ/	شیرین آب(شیرین آب) /ʃirinab/
۹		داش‌تپه(سنگ تپه) /daʃtəpə/	
۱۰		داش‌آلتی(زیر سنگ) /daʃaltɪ/	
		قوری‌دره(خشک دره) /qurudərə/	
۱۱		گوگ‌تپه(سبز تپه) /göytəpə/	

جدول ۳- روستاهای ارومیه

ردیف	مقیاس‌های مسطح زمینی	پستی- بلندی‌ها	آب
۱	/saralan/ (ساران (زرد شده)	/tæpæ/ (ته (مکی) (ته)	/aybilay/ (آغ‌بلاغ (سفید چشمه)
۲	/gurdabad/ (گردآباد (گرد آباد)	/bærdærae/ (برده رش (سنگ سیاه)	/noruzbilay/ (نوروزبلاغی (نوروز چشمه)
۳	/forkænd/ (شورکند (شور روستا)	/dajavil/ (داج آغل (آغل سنگی)	/baran/ (بارانی (بارانی)
۴		/tæpærae/ (ته رش (سیاه ته)	/adʒibilay/ (آجی‌بلاغ (تلخ چشمه)
۵		/talatæpæ/ (طلا ته (ته طلا)	/sejlanæ/ (سیلانه (سیل مکان)
۶		/göytæpæ/ (گوگ‌ته (سبز ته)	/kæhriz/ (که‌ریز (که‌ریز)
۷			/firnbilay/ (شیرین‌بلاغ (شیرین چشمه)
۸			/tjeheltjefme/ (چهل چشمه (چهل چشمه)

جدول ۴- روستاهای تکاب

ردیف	مقیاس‌های مسطح زمینی	پستی- بلندی‌ها	آب
۱	/taskænd/ (طاس‌کند (طاس روستا)	/tæpæbot/ (ته پور (بیج ته)	/arpatʃajv/ (آریاچی (جو رود)
۲	/gizilgilay/ (قزل‌قشلاغ (طلا قشلاق)	/ʃidærae/ (چیدره (خام دره)	/æsmānbilay/ (اسمان‌بلاغی (آسمان چشمه)
۳		/gizildav/ (قزل‌داغ (طلا کوه)	/dældæbilayv/ (دل‌دلباغی (سوراخ چشمه)
۴		/aydærae/ (آغ‌دره (سفید دره)	/dajbilay/ (داج‌بلاغ (سنگ چشمه)
۵		/jövöttjiv/ (گوگردچی (گوگرد چی)	/aybilay/ (آغ‌بلاغ (سفید چشمه)
۶		/noxudærae/ (نخوددره (نخوددره)	/gærbilay/ (قره‌بلاغ (سیاه چشمه)
۷		/gæzdærae/ (گزرده (گزرده)	/goʃabilay/ (قوش‌بلاغ (جفت چشمه)
۸			/gizilbilay/ (قزل‌بلاغ (طلا چشمه)

جدول ۵- روستاهای بوکان

ردیف	مقیاس‌های مسطح زمینی	پستی- بلندی‌ها	آب
۱	/gærækænd/ (قره‌کند (سیاه روستا)	/fütæpe/ (اوج‌ته (سه ته)	/baʃbilay/ (باش‌بلاغ (سر چشمه)
۲	/gærali/ (قرالی (سیاهی)	/buydadav/ (بوغداداغی (گندم کوه)	/dʒānbilay/ (جان‌بلاغ (جان چشمه)
۳	/kosa/ (کوسه (طاس)	/tikantæpæ/ (تیکان‌ته (خار ته)	/gæræjöl/ (قره‌گول (سیاه آبگیر)
۴	/uzungilay/ (اوزون‌قشلاغ (دراز قشلاغ)	/kültæpæ/ (کول‌ته (خاکستر ته)	/kūlabad/ (کول‌آباد (خاکستر آباد)
۵		/gærædav/ (قره‌داغ (سیاه کوه)	/selabad/ (سیل‌آباد (سیل آباد)
۶		/dajbænd/ (داج‌بند (سنگ بند)	/gurumj/ (قوروموش (خشکیده)
۷		/dajavil/ (داج‌آغل (سنگ آغل)	
۸		/göytæpæ/ (گوگ‌ته (سبز ته)	
۹		/uzundaj/ (اوزون‌داج (دراز سنگ)	

جدول ۶- روستاهای چالدران

ردیف	مقیاس‌های مسطح زمینی	پستی - بلندی‌ها	آب
۱	آق دوز (سفید نمک) /ayduz/	دلکدش (سوراخ سنگ) /dælibdaʃ/	قوش‌بلاغ (جفت چشمه) /goʃabilay/
۲	قره آغل (سیاه آغل) /gæraeyil/	آغداش (سفید سنگ) /aydaʃ/	قرلبلاغ (طلا چشمه) /gizlibilay/
۳		تولگی تپه سی (روپاه تپه) /tülkitæpəsi/	آق بلاغ (سفید چشمه) /aybilay/
۴		قرمز داش (قرمز سنگ) /girmizdaʃ/	داشلی بلاغ (چشمه سنگی) /daʃlibilay/
۵		یومری داش (گرد سنگ) /jomiridaʃ/	قاشقا بلاغ (خالداز چشمه) /gaʃgabilay/
۶		دار دره سی (تنگ دره) /dardæresi/	قرخ بلاغ (پاره چشمه) /gixbilay/
۷		دره کندی (دره روستا) /dæraekændi/	سنابلاغ (شکسته چشمه) /sinabilay/
۸			شور بلاغ (شور چشمه) /ʃorbilay/

جدول ۷- روستاهای خوی

ردیف	مقیاس‌های مسطح زمینی	پستی - بلندی‌ها	آب
۱	آغ باش (سفید سر) /aybaʃ/	آغ داش (سفید سنگ) /aykænd/	آغ بلاغ (سفید چشمه) /aybilay/
۲	آغ تویراغ (سفید خاک) /aytopray/	آغدره (سفید دره) /aydære/	شور بلاغ (شور چشمه) /ʃorbilay/
۳		تپه باشی (سر تپه) /tæpæbaʃi/	شور آب (شور آب) /ʃorab/
۴		قره تپه (سیاه تپه) /gæraetæpæ/	سراب (سراب) /særab/
۵		زاغه (زاغه) /zayɒ/	حاشیه رود (حاشیه رود) /haʃiæruð/
۶		قره داش (سیاه سنگ) /gæraedæʃ/	قره گول (سیاه آبگیر) /gæraejöl/
۷		قرل آغل (طلا آغل) /gizilayil/	سوسوز (بی آب) /susuz/
۸		قرل داش (طلا سنگ) /gizildaʃ/	شیرین بلاغ (شیرین چشمه) /ʃirinbilay/
۹		گرم دره (گرم دره) /gærmædære/	کوروا بلاغ (کور چشمه) /korabilay/
۱۰		داش پسک /daʃpasak/	شکر بلاغی (شکر چشمه) /ʃekærbilay/

جدول ۸- روستاهای شاهین دژ

ردیف	مقیاس‌های مسطح زمینی	پستی - بلندی‌ها	آب
۱	کوسه (طاس) /kosa/	آغ تپه (سفید تپه) /aytæpæ/	آشتی بلاغ (سرریز چشمه) /aʃtibilay/
۲		اوج دره (سه دره) /utjdære/	اویا بلاغی (چادر چشمه) /obabilay/
۳		ترک دره (ته دره) /tæhdære/	قره بلاغ (سیاه چشمه) /gærebilay/
۴		داش کسن (سنگ بر) /daʃkæsen/	گوزل بلاغ (زیبا چشمه) /gözæbilay/
۵		قره تپه (سیاه تپه) /gæraetæpæ/	هاجه سو (دوشاخه آب) /haʃasɒ/
۶		کوهول (غار) /köhül/	هولا سو (سریع آب) /holasɒ/
۷			قرل بلاغ (طلا چشمه) /gizlibilay/
۸			کهریز (کهریز) /kæhriz/

جدول ۹- روستاهای ماکو

ردیف	مقیاس‌های مسطح زمینی	پستی - بلندی‌ها	آب
۱	قره‌زمین(سیاه زمین)/ <i>gæræzæmin</i>	دانش فسل(جهنده سنگ)/ <i>dafʃɪʃil</i>	آغ بلاغ(سفید چشمه) / <i>aybɪlay</i>
۲	قیر کنندی(قیر روستا)/ <i>girkændi</i>	قرل داغ(طلا کوه)/ <i>gizilday</i>	شور بلاغ(شور چشمه)/ <i>ʃorbɪlay</i>
۳	کوساکنندی(طاس روستا)/ <i>kosakændi</i>	تپه باشی(سر تپه)/ <i>ʔæpəbaʃi</i>	ساری سوز(آب ساری)/ <i>ʃarisi</i>
۴	دیم قشلاغ(دیم قشلاغ)/ <i>demgʃlay</i>	قره تپه(سیاه تپه) / <i>gærætepæ</i>	قره بلاغ(سیاه چشمه)/ <i>gæræbɪlay</i>
۵	قوم قشلاغ(ماسه قشلاغ) / <i>gumgʃlay</i>	اینجه دره (ریز دره)/ <i>ɪndʒæderæ</i>	کوربا بلاغ(کور چشمه)/ <i>korabɪlay</i>
۶			قوری بلاغ(خشک چشمه)/ <i>gurubɪlay</i>
۷			دانا بلاغ(بزرگ چشمه)/ <i>danabɪlay</i>
۸			شاه بلاغی(شاه چشمه)/ <i>ʃahbɪlay</i>
۹			باش کهریز(کهریز)/ <i>baʃkæhriz</i>
۱۰			شورا گول(شور آبگیر)/ <i>ʃorajöl</i>
۱۱			آغگل(سفید آبگیر)/ <i>aygöl</i>

جدول ۱۰- روستاهای مهاباد

ردیف	مقیاس‌های مسطح زمینی	پستی - بلندی‌ها	آب
۱	قره قشلاغ(سیاه قشلاق) / <i>gærægʃlay</i>	کل تپه(خاکستر تپه)/ <i>kultæpæ</i>	البلاغ(دست چشمه)/ <i>ælbɪlay</i>
۲	شور آباد(شور آباد)/ <i>ʃorabad</i>	گولگ تپه(سبز تپه)/ <i>göytæpæ</i>	قره بلاغ(سیاه چشمه)/ <i>gæræbɪlay</i>
۳		پایین دره(پایین دره) / <i>pajinderæ</i>	کوساکهریز(طاس کهریز)/ <i>kosakæhriz</i>
۴		داشخانا(سنگ خانه)/ <i>daxʃana</i>	سیجان بلاغی(موش چشمه)/ <i>ʃitʃanbɪlay</i>
۵		قره داغ(سیاه کوه)/ <i>gæræday</i>	سرخ‌آب(سرخ آب)/ <i>ʃorxab</i>
۶		کوهول(غار)/ <i>köhül</i>	
۷		اوزون ناش(دراز سنگ) / <i>uzuntaʃ</i>	
۸		اوزون دره(دراز دره) / <i>uzunderæ</i>	
۹		زندان دره(زندان دره) / <i>zindanderæ</i>	

جدول ۱۱- روستاهای نقده

ردیف	مقیاس‌های مسطح زمینی	پستی - بلندی‌ها	آب
۱	قره قشلاغ(سیاه قشلاق) / <i>gærægʃlay</i>	ساختی تپه(سفال تپه) / <i>saxstæpæ</i>	شیرین بلاغ(شیرین چشمه)/ <i>ʃirinbɪlay</i>
۲	شورا کنندی(شور ده) / <i>ʃorakændi</i>	داشدرکه(سنگ در) / <i>daxʃærəkæ</i>	گول(آبگیر) / <i>göl</i>

جدول ۱۲- روستاهای سلماس

ردیف	مقیاس‌های مسطح زمینی	پستی - بلندی‌ها	آب
۱	قرل کند(طلا ده) / <i>gizilkænd</i>	قاپاخ تپه(جلو تپه) / <i>gabaxtæpæ</i>	شیرین بلاغ(شیرین چشمه) / <i>ʃirinbɪlay</i>
۲		سپی دره(جارو دره) / <i>ʃipidæræ</i>	شورگول(شورآبگیر) / <i>ʃorgöl</i>
۳		زرین دره(زرین دره) / <i>zarrinderæ</i>	آبگرم(آبگرم) / <i>abgærm</i>
۴		کانی سفید(سفید سنگ) / <i>kaniʃid</i>	

جدول ۱۳- روستاهای اشنویه

ردیف	مقیاس‌های سطح زمینی	پستی- بلندی‌ها	آب
۱	دشت‌گندمان (دشت‌گندم) /dæfɣændoman/	سر دره (سر دره) /særdæɾə/	ترسه بلاغ (چپ چشمه) /tersæbilay/
۲			آغ بلاغ (سفید چشمه) /aybilay /

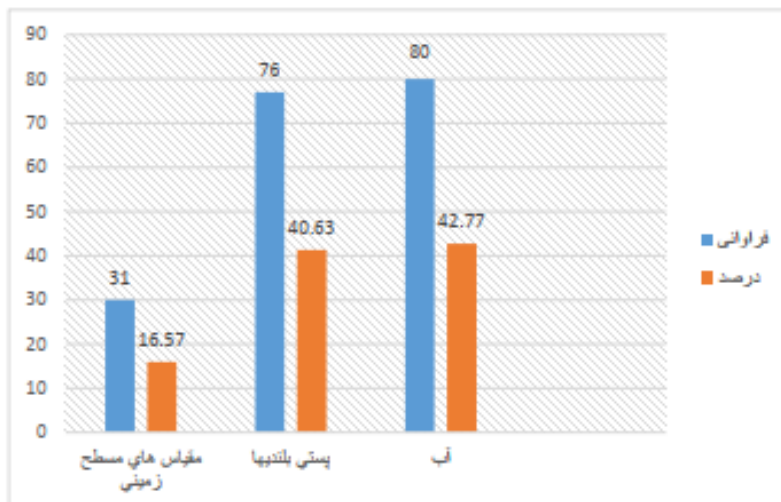
۲-۲. تجزیه و تحلیل یافته‌ها

یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که از مجموع ۲۹۸۰ تا ۳۰۰۰ روستای استان آذربایجان غربی، به طور میانگین، اسامی بیش از ۳۰ درصد روستاها؛ یعنی حدود ۹۰۰ مورد - با احتساب مناطق کرد نشین- ترکی بوده و از این تعداد، به طور متوسط بیش از ۵۰ درصد از نام‌ها یعنی ۴۵۰ مورد، مرتبط با جاینام‌های مرتبط با پوشش گیاهی، جانداران بومی، انسان‌نام‌ها و پدیده‌های جغرافیایی است. مطالعه اخیر که تکیه بر جاینام‌های مربوط به پدیده‌های جغرافیایی دارد مشخص می‌کند که از ۴۵۰ جاینام مربوط به روستاهای استان، حدود ۱۸۷ مورد؛ یعنی ۴۱/۵ درصد در حوزه پدیده‌های جغرافیایی قرار می‌گیرند. از مجموع ۱۸۷ مورد مرتبط با پدیده‌های جغرافیایی، بیشترین تعداد به روستاهای شهرستان‌های خوی و میاندوآب با تعداد ۲۴ مورد در هر کدام و کمترین تعداد به شهرستان اشنویه با تعداد ۴ مورد اختصاص دارد. تحلیل اسامی استخراج شده و آن‌چه در طبقه‌بندی سه‌گانه از جاینام‌ها در حیطه پدیده‌های جغرافیایی در این جداول آمده است نشان می‌دهد که از مجموع ۱۸۷ مورد جاینام مربوط به پدیده‌های جغرافیایی مؤثر در نام‌گذاری روستاهای استان آذربایجان غربی، ۸۰ مورد یعنی ۴۲/۷۷ درصد به جاینام‌های مرتبط با آب، ۷۶ مورد یعنی ۴۰/۶۳ درصد به جاینام‌های مرتبط به پستی - بلندی و ۳۱ مورد یعنی ۱۶/۵۷ درصد به جاینام‌های مرتبط با مقیاس‌های زمینی تعلق می‌گیرد. بنابراین، جاینام‌های مرتبط با آب بیشترین فراوانی را داشته و در زیرمجموعه وابسته به خود، «چشمه» از فراوانی بیشتری برخوردار است. رتبه دوم این فراوانی، به جاینام‌های مرتبط با پستی و بلندی با فراوانی ۷۶ مورد از ۱۸۷ مورد داده می‌شود، و در زیرمجموعه عناصر مرتبط با آن، «تپه» از فراوانی زیادتری برخوردار است. کمترین تأثیر پذیری در این نوع نام‌گذاری برای جاینام‌ها، به مقیاس‌های سطح زمینی با ۱۶ درصد اثر پذیری تعلق دارد. جداول شماره‌های ۱۴ و ۱۵ و نمودار شماره ۱، آمار و ارقام مربوط به فراوانی و درصد عددی هر کدام از عناصر دخیل در نام‌گذاری‌ها را نشان می‌دهد و در این بین، جدول شماره ۱۵ به تفصیل و با تفکیک شهر به شهر، عناصر فرعی (زیرمجموعه‌ای) را نیز با تکیه بر تعداد و نوع هر کدام از عناصر ترسیم می‌کند. یافته‌های جدول شماره ۱۵، فراوانی و تعداد پدیده‌ها و عناصر زیرمجموعه‌ای آن‌ها را ترسیم کرده و نشان می‌دهد که

برخی عناصر مرتبط با آب مانند «چشمه» و عناصر مرتبط با پستی- بلندی مانند «تپه»، از فراوانی بسیار بیشتری نسبت به موارد دیگر برخوردارند.

جدول ۱۴- فراوانی و درصد عددی هر کدام از عناصر دخیل در نام‌گذاری‌ها

درصد	فراوانی	مقیاس
۱۶/۵۷	۳۱	مقیاس‌های مسطح زمینی
۴۰/۶۳	۷۶	پستی- بلندی‌ها
۴۲/۷۹	۸۰	آب
۱۰۰	۱۸۷	جمع کل

نمودار ۱- فراوانی و درصد عناصر جغرافیایی

جدول ۱۵- عناصر اصلی و زیر مجموعه ای با محوریت تعداد و نوع هر کدام از عناصر

ردیف	مقیاس‌های زمینی			پستی- بلندی			آب			
	رنگ زمین	شکل خاک	جنس و مواد روی خاک	دژه	تپه	کوه	سنگ	رود	چشمه	آبگیر
۱	آغ کند قاریاغدی ۲	للكلو فسندوز ۲	اورتادزه سی قوری دژه ۲	اوج تپه تپه رش قره تپه سویل تپه داش تپه گوگ تپه ۶	زاغا ۱	آغ داش دلیداش داشالتی ۳	تلخاب شیرین آب ۲	آغ بلاغ باش بلاغ بیوک بلاغ قرمز بلاغ یلی بلاغ ۵	گول ۱	
۲	سارالان ۱	گردآباد ۱	شورکند ۱	تپه (مکی) تپه رش طلا تپه گوگ تپه ۴		برده رش داش آغل ۲	بارانلی ۱	آغ بلاغ نوروز بلاغی آجی بلاغ شیرین بلاغ چهل چشمه ۵	سیلانه کهریز ۲	
۳	طاس کند ۱	قزل قشلاغ ۱	آغدژه چیدژه نخوددژه گر دژه ۴	تپه بور ۱		قزل داغ گوگردچی ۲	آرپاچایی ۱	اسمانبلاغی دل‌دلبلاغی داشبلاغ آغ بلاغ قره بلاغ قوشا بلاغ قزل بلاغ ۷		

ردیف	مقیاس‌های زمینی			پستی - بلندی				آب		
	رنگ زمین	شکل خاک	جنس و مواد روی خاک	درزه	تپه	کوه	سنگ	رود	چشمه	آبگیر
۱	قره کند	کوسه			اوج تپه تکان تپه کول تپه گوگ تپه	بوغداد اغی قره داغ ۲	داش بند داش‌آ غل اوزون داش ۳	قورومه یش سیل آباد ۲	باش بلاغ جان بلاغ ۲	قره گول گول آباد ۲
۲	آق دوز قره آغل ۲			دار درزه درزه کندی ۲	تولکی تپه ۱		دلیک‌داش آغ‌داش قرمز داش یومری داش ۴	قوشابلاغ قرزلبلاغ آق بلاغ داشلی بلاغ قاشقا بلاغ قرخ بلاغ سنا بلاغ شور بلاغ ۸		
۳	آغ باش آغ توپراغ ۲	قارنیربخ ۱			آغ داش آغ‌درزه تپه باشی قره تپه قره داش قرل آغل قرل داش گرم درزه ۸	زاغه ۱		شور آب حاشیه رود سراب سوسوز ۴	آغ بلاغ شور بلاغ قاشقا بلاغ شیرین بلاغ کورا بلاغ شکر بلاغی ۶	قره گول ۱

موقعیت	مقیاس‌های زمینی			پستی- بلندی			آب			
	رنگ زمین	شکل خاک	جنس و مواد روی خاک	دژه	تپه	کوه	سنگ	رود	چشمه	آبگیر
شهرستان		کوسه ۱		اوج دژه ترک دژه ۲	آغ تپه قره تپه ۲	کوهول ۱	داش کسن ۱	هاچه سو هولا سو ۲	آشتی بلاغ اویا بلاغی قره بلاغ گوزل بلاغ قرل بلاغ ۵	هریز ۱
روستا	قره زمین ۱	کوساکندی دیم قشلاغ ۲	قیر کندی قوم قشلاغ ۲	اینجه دژه ۱	تپه باشی قره تپه ۲	قرل داغ ۱	داش فشل ۱	ساری سو ۱	آغ بلاغ شور بلاغ قره بلاغ کورا بلاغ قوری بلاغ دانا بلاغ شاه بلاغی ۷	باش کهریز شورا گول آغگل ۳
مهداد	قره قشلاغ ۱		شورآباد ۱	پایین دژه اوزون دژه زندان دژه ۳	کل تپه گوگ تپه ۲	کوهول قره داغ ۲	اوزون تاش داشخانا ۲	سرخاب ۱	البلاغ قره بلاغ سیجان بلاغی ۳	کوساکهریز ۱
قنده	قره قشلاغ ۱		شوراکندی ۱	ساختی تپه ۱		داشدرکه ۱			شیرین بلاغ ۱	گول ۱
سلساس				سپی دژه زرین دژه ۱	قاباخ تپه ۱		کانی سفید ۱		شیرین بلاغ ۱	شورگول آبگرم ۲
استونیه		دشت گندمان ۱		سر دژه ۱					ترسه بلاغ آغ بلاغ ۲	

۳. نتیجه‌گیری

جاینام‌شناسی می‌تواند نقش مهم و بسزایی در فرایند شناخت هویت ملی فرهنگی و بومی و رویکردهای اجتماعی مرتبط با آن‌ها در زمان حال و آینده داشته باشد. این که نام‌گذاری و فرایندهای مربوط به آن به تأثر از جغرافیای طبیعی، شاهدی بر قوت فرهنگی و تاریخی هر خطه‌ای از ایران است، بر کسی پوشیده نیست. در این پژوهش تنها یکی از الگوهای کلی از گونه‌شناسی جاینام‌ها مورد توجه قرار گرفت و الگوهایی کلی از گونه‌شناسی مربوط به پدیده‌های جغرافیایی با تکیه بر محور شناخت عوامل طبیعی مؤثر بر جاینام‌ها در بین روستاهای استان آذربایجان غربی ارزیابی گردید. آنچه در تحلیل جاینام و جاینام‌شناسی مطرح شد، شاهدی بر صحت داده‌هایی است که در این مختصر مطرح گردید. توجه به جدول داده‌ها از نام روستاهای استان آذربایجان غربی به سهولت ما را به ارتباط تنگاتنگی که بین اسامی و پدیده‌های جغرافیایی دخیل بر پیدایش آن‌ها وجود دارد آگاه می‌سازد. آن‌گونه که مشخص است بیشتر اسامی، در قالب جاینام‌های مربوط به پدیده‌های طبیعی و جغرافیایی قرار گرفته و در این میان موارد مربوط به اسامی مرتبط با پستی و بلندی و همچنین آب-نام‌ها («hydronyms») از تنوع و فراوانی خاصی برخوردارند. بدون شک، علت و عامل اصلی این روند از نام‌گذاری‌ها را در ارتباط مداوم ساکنان این منطقه با آب و ناهمواری‌های موجود در منطقه آذربایجان می‌توان یافت؛ منطقه‌ای که در آن اکثر اوقات، سیل‌گرفتگی، برف و باران، کوه و تپه و چشمه با حیات انسانی در چالش بوده و هست. با بررسی داده‌های گردآوری‌شده به راحتی می‌توان به این نتیجه رسید که بیشتر جاینام‌ها در اسامی روستاهای استان آذربایجان غربی با تأثر از عوامل و پدیده‌های طبیعی بالقوه در این منطقه شکل گرفته و با نظم خاص منطقه‌ای در طی سالیان متمادی بروز یافته است. هر چند که بعضی اوقات، برای دستیابی به هویت وجودی بعضی جاینام‌ها به کار دقیق ریشه‌شناسی نیاز است ولی در کل، ریشه‌یابی نام‌گذاری‌ها و رسیدن به هویت اسمی بسیاری از جاینام‌ها از روند ساده و منظمی برخوردار است. در نهایت می‌توان گفت که به دلیل ویژگی‌های منحصر به فرد ایران‌زمین، زیرگونه‌های بسیاری در گونه‌شناسی جاینام‌ها یافت می‌شود و هر کدام از آن‌ها می‌تواند موضوع تحقیقی جداگانه برای پژوهشگران باشد.

منابع

کتاب‌ها

- آرلاتو، آنتونی، (۱۳۸۴)، درآمدی بر زبان‌شناسی تاریخی، ترجمهٔ یحیی مدرس، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- رفاهی علمداری، فیروز، (۱۳۸۰)، مبانی توپونیمی و نگاهی به توپونیمی‌های ایران، تهران: سازمان نقشه برداری کشور.

مجلات

- احدیان، محمدمهدی و بختیاری، رحمان، (۱۳۸۸)، «درآمدی بر جاینام‌شناسی ایران»، جستارهای ادبی، دانشگاه فردوسی مشهد، ش ۱۶۵، صص ۱۸۱-۱۹۹.
- باستانی راد، حسن و مردوخی، دل آرا، (۱۳۹۲)، «گونه‌شناسی جاینام‌ها در جغرافیای تاریخی ایران»، پژوهش‌های تاریخی ایران و اسلام، ش ۱۲، صص ۲۱-۵۰.
- ترقی اوغاز، حسنعلی، (۱۳۸۱)، «نقد کتاب مبانی توپونیمی و نگاهی به توپونیمی‌های ایران»، مجلهٔ زبان‌شناسی، ش ۳۴، صص ۱۳۷-۱۴۵.
- خیراندیش، عبدالرسول، (۱۳۸۲)، «نام‌های جغرافیایی به مثابهٔ بخشی از میراث فرهنگی»، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، سال هفتم، ش ۷۴، صص ۳-۴.
- خیراندیش، عبدالرسول، (۱۳۸۰)، «صورت‌شناسی تاریخ‌های محلی»، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، سال پنجم، ش ۴۶ و ۴۷، صص ۳-۳۱.
- علی‌نژاد، بتول و طیب، محمدتقی، (۱۳۸۲)، «بررسی گرایش‌های جدید نامگذاری در اصفهان از دیدگاه زبان‌شناسی»، مجلهٔ دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان، ش ۳۲ و ۳۳، صص ۲۳-۵۸.

پایان نامه‌ها

- شارق، سونیا، (۱۳۸۵)، «بررسی تاریخی، زبان‌شناختی نام شهرها و مکان‌های کهن استان فارس»، پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد در رشتهٔ فرهنگ و زبان‌های باستانی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان.

منابع لاتین

- Blair, David. 2009. **A Standard Geographic Feature Catalogue for toponymic research**, ANPS Technical Paper: Australian National Placenames Survey, Paper 1
- Elvira, Assenza. 2009. **Official toponymy and popular toponymy: the contribution of dialect forms and ethnotexts in the etymological and motivational reconstruction of (micro)toponyms**. Messina University: Italy
- Jackson, Howard, 2002, **Lexicography, An Introduction**. Routledge, London and New York.
- Stewart, George R. 1954. "A Classification of Place Names." 2: 1-13
- Tent, Jan and David Blair, 2011, "Motivations for Naming: The Development of a Toponymic Typology for Australian Placenames." Vol. 59 No. 2

تارنماها

- www.iranvillage.ir/index.html/7973...
- <http://westazarbaijan.irangpsmap.com/>
- <http://www.britannica.com/topic/Encyclopaedia-Britannica-English-language-reference-work>

The effect of geographical phenomena in naming the villages of West Azerbaijan province

Ali Bouyer¹

Abstract

Toponyms are a great number of lexicon, which have emerged during centuries to name a place. In Iran, our country, the naming process of most villages and cities happens based on natural geographical phenomena like mountains, hills, plains, passes, valleys, rivers, springs, floods, storms and so on. The name of the cities like Damavand, Uromia, Miandoab, etc. and villages like Seilabad, Garehtapeh, Dashbilag, etc. are explicit samples of this kind of naming in Iran. The main goal of the present study is to investigate geotonyms in the naming of the villages in West Azerbaijan province. Classifying the local authentic names and mentioning the primary sources like *Irannica* and *Britannica*, we exert and analyze our optimized names. The results show a prominent degree of relation between naming of villages and natural geographical phenomena in West Azerbaijan region. Among these, natural geographical phenomena related to heights, mountains, valleys, and plains have the uppermost influence on naming the villages of the region.

Keywords: Toponym, geographical phenomena, geotonym, naming, West Azerbaijan.

---

¹ .PhD student in Linguistics, Payame Noor University, Iran.
Email:bouyerali@yahoo.com.